

A könyvtári szolgáltatások és a szerzői jog

A könyvtáraknak az a feladatuk, hogy a gyűjtött, tárolt és rendszerezett dokumentumokat, információkat eljuttassák a használókhoz a különféle könyvtári szolgáltatások révén. Ezek számának növekedésével és bizonyos újfajta szolgáltatások megjelenésével nő az olyan tevékenységek száma, amelyek esetleg a dokumentumok szerzőinek érdekeivel ütköznek. Mivel az ilyen tevékenységek *mindenképpen* hozzátartoznak a korszerű könyvtári szolgálathoz, sok esetben támadhat ellentét a könyvtárhasználók és a dokumentumok szerzőinek érdekei között.

A *könyvtári szolgáltatásokban* másként van jelen a könyv és a könyv jellegű, és másként a hangzó-képes dokumentum. Míg az előbbieket általában a szolgáltatások minden formájában megtalálhatók és hozzáférhetők, a hangzó-képes dokumentumokra jóval több korlátozás vonatkozik, s a szolgáltatások igénybevételéért kért díjak kérdése is velük kapcsolatban kerül előtérbe. A könyvtári szolgáltatások elsősorban a következők: helybenhasználat, kölcsönzés, könyvtárközi kölcsönzés, bibliográfiai szolgáltatások, irodalomkutatás, témafigyelő szolgálat, folyóiratok tartalomjegyzékének másolása, bibliográfiai kiadványok, reprográfiai szolgáltatások, műsorösszeállítások.

A *helybenhasználat* elsődleges, minden könyvtártípusban meglévő alapszolgáltatás, amely valamennyi dokumentumfajtára, azaz könyvre, folyóiratra, aprónyomtatványra, plakátra, térképre, szabadalomra, mikrodocumentumra, kottára, hangfelvételre, vizuális dokumentumra, oktatócsomagra egyaránt kiterjed. A szolgáltatásból legfeljebb azok az állományegységek vannak kivéve, amelyeket elsősorban őrzés céljából gyűjtenek a könyvtárak, illetve amelyeket csak megszorításokkal szolgáltatnak, például a zárt anyagba tartozó dokumentumok, ritka és régi könyvek, kódé-

kek. Ebben a szolgáltatástípusban olyan dokumentumok is szerepet játszanak, amelyek helybenhasználatához a szerző vagy bizonyos intézmények engedélye szükséges. Ilyenek a kéziratok doktori és kandidátusi értekezések, a vállalatok belső dokumentumai, a kéziratok kutatási beszámolók és tudományos jelentések.

A helybenhasználat során a *nyilvánosságra hozott* műveket illetően szerzői jogi kérdés nem merül fel, mert ez az alapszolgáltatás nem sérti a szerzők vagy az előállítók érdekeit. Ebben a vonatkozásban a külföldi szakirodalom álláspontja megegyezik a hazai nézetekkel.

A *kölcsönzésben* jóval kevesebb dokumentum vesz részt, mint a helybenhasználatban. Természetes, hogy eleve kiesnek a kölcsönözhető dokumentumok sorából azok, amelyekre már a helybenhasználat során is valamiféle korlátozás vonatkozott. Ezekhez még társulnak a könyvek közül a referenz-munkák, továbbá a helyismereti gyűjtemények dokumentumai és általában a folyóiratok – bár van, ahol a bekötött folyóiratokkal kivételt tesznek –, a mikrodocumentumok, valamint – ma még – a videokazetták.

A jelenlegi szerzői jogi rendelkezések szerint a kölcsönzés a művek szabad felhasználási körébe esik, így nem okoz jogi problémát.

Jól tudjuk azonban, hogy a nyilvános kölcsönzési jogdíj rendszerét már több nyugati országban bevezették: Dániában 1946-ban, Norvégiában 1947-ben, Svédországban 1954-ben, Finnországban 1963-ban, Izlandon 1967-ben, Hollandiában 1972-ben, az NSZK-ban 1973-ban, Nagy-Britanniában 1982-ben. A kölcsönzési jogdíj lényege, hogy az állam kárpótolja azokat a szerzőket, akiknek művei a könyvtárakban – általában a közművelődési könyvtárakra szorítkozik a rendszer – nagy

példányszámban találhatók, és ezért esetleg kevesebben vásárolják meg a könyveket.

Noha a *könyvtárközi kölcsönzés* a kölcsönzés szerves része, mégis külön kell tárgyalnunk, mert ezen a területen többször találkozunk rendezetlen gyakorlattal: a könyvtárak ugyanis a könyvtárközi kölcsönzést sok esetben állománygyarapításra használják fel. Közmegegyezően alapuló gyakorlat ma a könyvtárakban, hogy az állományukból hiányzó kéziratokról, kottákról, kiadványokról, ha a könyvtárközi kölcsönzés útján megkapják őket, másolatot készítenek, és a másolat bekerül a könyvtár állományába. Ez a gyakorlat manapság kiterjed a hangzó-képes dokumentumokra is. A könyvtárközi kölcsönzésben kapott videokazettákat a kérő könyvtárak saját állományuk számára átjuttatják. A könyvtárközi kölcsönzés a könyvtár ingyenes alapszolgáltatásai közé tartozik, megoldatlan szerzői jogi kérdései azonosak a kölcsönzés és a másolat-szolgáltatás problémáival.

A *bibliográfiai szolgáltatások* milyenségét ma még elsősorban a könyvtár típusa határozza meg. A közművelődési könyvtárak információs és bibliográfiai szolgáltatásai többnyire jóval szűkebb keretekben mozognak, és kevésbé folyamatosak, illetve szervezettek, mint a szakkönyvtárakéi, és általában ingyenesek. A közművelődési könyvtárak nagy részében ugyanis még ma is az alapszolgáltatások részeként kezelik az információs szolgáltatásokat, míg a szakkönyvtárakban nem, ezért az utóbbiak és az egyetemi könyvtárak a kutatásokat elősegítő információs szolgáltatásokat minden esetben pénzért adják a használónak.

Ingyenesek a közművelődési és az iskolai könyvtárak ajánló bibliográfiái – az annotáltak is –, különféle témabibliográfiái (megjegyezzük azonban, hogy ezek a *kiadványok* általában jóval kevesebb bibliográfiai tételtől állnak, mint a szakkönyvtári szakbibliográfiák, amelyek évente több mint ezer tételt is tartalmaznak), ingyenes például az az országos szolgáltatás is, amely a közművelődési könyvtárak irodalomkutatásait összegezi és terjeszti, s ingyenes a könyvtárak vezetői számára készített, különféle helyismereti információkat tartalmazó, általában havonként, néhol kéthetente megjelenő tájékoztatók is.

A szakkönyvtárakban és a felsőoktatási könyvtárakban a díjazás a témafigyelések esetében – a szakirodalmi jegyzéket a kutató kéthetenként postán kapja meg – témánként évi 300 forinttól 4 ezer forintig terjed. A szakiro-

dalmi bibliográfiai kiadványok előfizetési díja havonkénti megjelenés esetén egy évre ezer forint. A folyóiratok tartalomjegyzékeinek másolásáért kért összeget – a szolgáltatás lehet esetenkénti és rendszeres is – általában a folyóiratok előfizetési díjától függően állapítják meg. A beszerzett folyóiratokról tájékoztató – gyarapodási – jegyzékek a szakkönyvtárakban is ingyenesek.

Mind a hazai, mind a külföldi gyakorlatban a *reprográfiai szolgáltatások* köre az a terület, ahol a könyvtárak és a dokumentumok szerzőinek érdekei a leginkább ellentétbe kerülnek. A másolatszolgáltatás minden könyvtári dokumentumra kiterjed: könyvre, folyóiraatra, kottára, fényképre, aprónyomtatványra, hangfelvételre, diafilmre, mikrodokumentumra és mozgófilmre, videokazettára is. A másolás módjában és a szolgáltatás árában azonban nagy az eltérés.

A *könyv jellegű dokumentumok* közül a folyóiratok másolása a gyakoribb. Egy-egy cikkről – műszaki, gazdasági folyóiratok esetében – több száz másolat is készül. A másolatok számának sokaságára következtethetünk abból is, hogy egyik információs központunknak egy-egy évben megközelítőleg 150 ezer forint haszna származik a cikkmásolatok díjából. (Egy xerox-másolat 4 forint oldalanként. Ugyanez a másolatszolgáltatás a közművelődési könyvtárakban általában oldalanként 5 forint, de van, ahol 8, míg némelyik főiskolai vagy egyetemi könyvtárban az oktatók és a hallgatók számára 2 forint.) Előfordul, hogy egyetlen könyvtáron belül is változó az oldalankénti másolás díja, attól függően, hogy milyen másolóberendezést vesznek igénybe. A korszerű szolgáltatások közül jelenleg a cikkmásolatra van a legnagyobb igény.

A külföldi könyvtárakban többféle gyakorlat alakult ki. A svájci könyvtárakban kiszámították, hogy három hónap alatt összesen hány cikkmásolatot kérték a könyvtárlátogatók, milyen folyóiratokból és átlagosan milyen terjedelemben. Az így kapott átlagárhoz hozzászámították a csomagolás és a postázás díját, és így alakították ki a mindenki számára egységes árakat. Az Amerikai Egyesült Államokban úgy rendelkezik a szerzői jogi törvény, hogy az öt éven belül megjelent folyóiratok esetében évfolyamonként és naptári évenként öt másolat készíthető, ha ennél többet készít a könyvtár, akkor újabb példányra kell előfizetnie. Ugyanez vonatkozik arra az esetre is, ha könyvtárközi kölcsönzés útján kéri a cikkmásolatot, azaz,

ha nem a használó, hanem egy másik könyvtár tart rá igényt.

Egészen rendezetlen ügy a *kották* másolása. Könyvtáraink minden kottáról készítenek másolatot – nagyobb zenekar igénye esetében ez nem kevés! – anélkül, hogy erre bárkitől vagy bármilyen intézménytől engedélyt kérnének. Az egyik tanárképző főiskola könyvtárában a másolandó dokumentumok 80 százaléka kotta, amit az ének-zene tanszék számára készítenek. A közművelődési könyvtárak zenei részlegei úgy próbálják elkerülni a jogsértést, hogy a kottát kikölcsönzik a használónak, s a másolatot a használó készíteti el a könyvtár reprográfiai szolgáltatásának igénybevételével. A mai magyar zeneszerzők kottái esetében több könyvtár – a zeneművészek szövetségén keresztül – megszerzi a kották másolásának jogát. Az igazi megoldás azonban az, ha a használó beszerzi a szerző engedélyét, amely egyben a mű bemutatására is felhatalmazást ad.

A *vizuális* dokumentumokról a főiskolai könyvtárak kizárólag a hallgatóknak, a megyei könyvtárak viszont bárkinek készítenek másolatot. A megyei könyvtárakban a fényképek másolási díját a fénykép nagysága határozza meg (például a 21 × 29 cm-es kép 5, a 24 × 40 cm-es 10, a 30 × 40 cm-es 20 forint stb.), a keretezett diák másolásának díja pedig 4 forint kockánként.

A *hangfelvételek* másolásával elsősorban a közművelődési könyvtárak és a zeneoktatási intézmények könyvtárai foglalkoznak. Kazettáról, magnetofonzalagról és hanglemezekről egyaránt másolnak. Az árszabási gyakorlat: percenként 1, lemezoldalanként 15 forint, vagy a lemez árának 10 százaléka. Van, ahol a hangfelvételeket ingyen másolják. Ahol a hanglemezeket nem kölcsönzik, ott a könyvtár egyik legkeresettebb szolgáltatása a hangfelvételek másolása.

Mikrodokumentumokról a könyvtárak pozitív papírmásolatot, fotónagyítást vagy mikrofilmlapot készítenek. A másolás árát itt is a kért másolat mérete és a technikai eljárás dönti el.

A *hangzó-képes dokumentumok* (*videokazeták*) esetében a másolással összefüggő kérdések sokáig nem az egyéni használó és a könyvtár között merültek fel, hanem a könyvtárak között. A képmagnetofonok számának gyarapodásával azonban a könyvtárhasználók már érdeklődnek e szolgáltatás iránt is. Az ilyen dokumentumok esetében a rádió és a televízió az állománygyarapítás fontos és szinte elengedhetetlen forrása. Természetes, hogy a

könyvtárak bizonyos műsorokat átmásolnak saját maguk számára. Mindezt bárki megteheti, ha van otthon másolóberendezése, magnetofonja, képmagnója. A kérdést rendezni kellene, s lehetővé tenni a könyvtárak számára bizonyos témájú rádiós és televíziós műsorok átjátszását, általában pedig a dokumentumok hozzáférhetőségét.

A nemzetközi gyakorlatban a hangzó-képes dokumentumok másolásának megoldatlan kérdéseit többféleképpen rendezték. Az egyik az úgynevezett skandináv gyakorlat, amely szerint az állam magára vállalja a szerzők díjazását, megszabadítván a könyvtárakat ettől a gondtól. A másik a Német Szövetségi Köztársaság példája: náluk az üres hang- és videokazetták árába már az esetleges szerzői jogdíjat is beleszámítják. A magáncélú másolást illetően hazánk is ezt a megoldást választotta a 15/1982. (XI. 20.) MM számú rendelet kiadásával.

A másolatszolgáltatások *szerzői jogi* problémáinak gyökere azonos a különféle dokumentumfajták esetében: az tudniillik, hogy ez a tevékenység sérti a szellemi alkotások számára a jog által szavatolt védelmet. Szerzői jogi törvényünk a következőképpen rendelkezik: „Nyilvánosságra hozott műről bárki készíthet másolatot, ha az nem szolgálja sem forgalombahozatal, sem jövedelemszerzés célját, és a szerző jogos érdekeit egyébként sem sérti.”

A szerzői jogi védelem sérelme természetesen a művek védelmi idején belül készített másolatok esetében merül fel. Az idézett rendelkezés megengedi a másolat készítését akkor, ha az nem szolgálja a forgalombahozatal és a jövedelemszerzés célját. E tiltó körülmény a könyvtárak esetében nem áll fenn. A rendelkezés utolsó fordulata azonban az előzőknél sokkal tágabban vonja meg a másolatkészítés korlátait azzal a pontosabban meg nem határozott fenntartással, hogy a másolás a szerző jogos érdekeit egyébként sem sértheti. A szerzői jogok gyakorlására jogosult személyek vagyoni érdekeit sértheti a könyvtárak által nyújtott másolatok számának állandó növekedése. Amíg a technikai feltételek által megszabott szűk körben végeztek a könyvtárak másoló tevékenységet, a szerzői jogi védelem alá eső művek forgalmában ez nem okozott figyelemreméltó visszaesést. A másolatok számának nagyarányú emelkedése azonban érthető módon egyre jobban befolyásolja a művek forgalmát. A szerzők közé kell sorolni természetesen

a külföldieket is, erre nemzetközi megállapodások, egyezmények köteleznek bennünket.

Bizonyos államokban már kialakult a gyakorlat arra nézve, hogy a könyvtárak milyen módon fizessék a díjat a szerzőknek a másolatokért. Az Egyesült Államokban a lebonnyolítást külön szervezet, a Szerzői Jogdíjkezelő Központ intézi részvénytársasági formában.

Kérdés, milyen nagy számú másolat esetében mondhatjuk azt, hogy a szerzői jogok gyakorlására jogosult személyek érdekei sérelmet szenvednek, azaz, hány másolat készítése csökkenti a szerzői jogi védelem alá eső mű iránti keresletet? A szövegmásolás körében szerzett tapasztalatok szerint a másolatok többsége nem magáncélra készül, hanem az intézetek, tudományos szervek, könyvtárak, hivatalok kiegészítő vagy munkaeszközként használják a szövegmásoló berendezéseket feladataik ellátásához. Az ilyen, közületi használat esetén is megoldatlan azonban a szerzők vagyoni érdekeinek védelme.

A hanglezemzés csak addig nem okozott gondot, amíg a lemezmásolatok készítésének technikai eszközei kizárólag a hanglezemzőgyártó vállalatok birtokában voltak. Ma már magnókazettára, videokazettára tetszés szerint lehet másolatot készíteni, ezeket sokszor le lehet játszani, és további másolatok készítése is lehetséges. Több ezer magnófelvétel pedig már érezhetően csökkenti a lemez iránti keresletet, és ez sérti mind a szerző, mind a lemezgyártó érdekeit. Az 1975. évi 19. számú törvényerejű rendelet a hangfelvételek előállítóinak védelméről a következőképpen gondoskodik: „A hangfelvétel első előállítójának hozzájárulása szükséges ahhoz, hogy a hangfelvételtől vagy annak egy részéről – az előállítás évének végétől számított húsz éven belül – jövedelemszerzés céljából másolatot készítsenek és azt ellenszolgáltatásért forgalomba hozzák, üzleti célból nyilvánosan bemutassák”.

Ha arra gondolunk, hogy a könyvtárak a hangzó dokumentumok másolása során nem törekednek jövedelemszerzésre, a másolatot nem ellenszolgáltatásért hozzák forgalomba, illetve nem is hozzák forgalomba, üzleti célból nem mutatják be, akkor arra a következtetésre juthatnánk, hogy a másolatok készítése a szabad felhasználás körébe esik.

Más a helyzet, ha az említett törvényerejű rendelet kiadását indokló genfi egyezmény szövegéhez nyúlunk vissza (1975. évi 18. számú tv.). Az egyezmény 2. cikkelye szerint: „Valamennyi szerződő állam kötelezettséget

vállal arra, hogy védelemben részesíti azokat a hangfelvétel-előállítókat, akik más szerződő állam polgárai, az előállító hozzájárulása nélküli másolatkészítéssel és az ilyen másolatok behozatalával szemben, ha az előállítás vagy a behozatal a közönség körében történő terjesztés céljából történik, továbbá hogy védelmet nyújt e másolatoknak a közönség körében történő terjesztése ellen is”. E rendelkezés szempontjából a könyvtárak számára az az izgalmas kérdés, hogy mit kell érteni a közönség körében történő terjesztés fogalmán. Az egyezmény 1. cikkelyének d) pontja erre is választ ad: „a közönség körében történő terjesztés” minden olyan tevékenység, amelynek az a célja, hogy a közönség részére általában vagy a közönség csupán egy része számára közvetlenül vagy közvetve valamely hangfelvétel másolatait ajánlja fel. Ez a fogalommeghatározás kizárja a szabad felhasználás lehetőségének alkalmazását a könyvtárak által készített másolatok esetében is.

Itt ugyanaz a kérdés merül fel, ami a szövegről készített másolatok esetében: nevezetesen az, hogy a könyvtárak által készített másolatok száma vajon akkora-e, hogy sérti a szerzők és az előállítók jog által védett érdekeit. Véleményünk szerint a könyvtárak zenei részlegeinek másoló tevékenysége ma még nem befolyásolja a hangfelvételek keresletét. A könyvtári szolgáltatások népszerűsítése során azonban a másolatkészítés lehetőségére is felhívják a használók figyelmét, ezért várhatóan növekedni fog a másolatszolgáltatás igénybevétele is. A keresletcsökkenés a kották esetében talán már ma is fennáll.

Az ellentmondásos helyzet kiküszöbölésére az a megoldás kívánkozik, hogy el kell dönteni, milyen díj ellenében végezhetik a könyvtárak a másoló tevékenységet, s hova és milyen módon kell ezt a díjat befizetni. E kérdés rendezése művelődéspolitikai döntést igényel.

Meg kell még említeni, hogy a műzeumok és a könyvtárak egyes tárgyairól másolatok készítése tárgyában kiadott 154/1969. (M. K. 14.) MM számú utasítás még hatályban van ugyan, az imént vázolt problémákra azonban nem ad választ. A rendelkezés kiadásának időpontjában erre nem is volt lehetőség; az utasítás csupán azokról az esetekről intézkedik, amikor a közgyűjtemény azért készít másolatot, mert a használó a szerzői jogok gyakorlására jogosult személytől a tárgy többszörözésére és forgalomba hozatalára, illetve bemutatására az engedélyt megszerezte vagy annak megszerzését

vállalta. A jogszabály elsősorban a múzeumi műtárgymásoló tevékenység jogi alapját vetette meg.

A *szolgáltatások díjazásáról* világosan és egyértelműen foglal állást a könyvtárjogunk alapját képező 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelet és annak végrehajtási rendelete. A tvr. 7. paragrafusának (2) bekezdése a következőképpen rendelkezik: Könyvtári szolgáltatás különösen a) a könyvtári anyagok helybeni használata, valamint erre rendelt részének kölcsönzése, c) a könyvtári rendszerre, a könyvtári hálózatok és együttműködési körök, valamint a könyvtárak gyűjtőkörére, állományára és szolgáltatásaira vonatkozó tájékoztatás. A végrehajtási rendelet 10. paragrafusa szerint pedig a tvr. 7. paragrafusának (2) bekezdésében meghatározott könyvtári szolgáltatások közül az a) és a c) pont hatálya alá tartozó szolgáltatások *díjmentesek*. Ingyenes továbbá a könyvtári anyagok eredetiben történő könyvtárközi kölcsönzése is.

Ennek ellenére bizonyos nem könyv jellegű dokumentumokat a könyvtárak – mintha a hangzó-képes és a vizuális dokumentumok nem tartoznának a tvr. által említett könyvtári anyagok közé – nem szolgáltatnak ingyen. Igaz, hogy a dokumentum kölcsönzéséért nem

kölcsönzési díj címén, hanem például térítési díj címén kérnek bizonyos összeget.

Mindenképpen veszedelmesnek éreztük ezt a törekvést. Egyrészt azért, mert jogszabályellenes, másrészt mert ellenkezik a közművelődési könyvtár alapeszméjével, azzal, hogy mindenki számára legyenek hozzáférhetőek a könyvtár dokumentumai, függetlenül a használó anyagi helyzetétől. Akkor, amikor a mindenki által legkönnyebben hozzáférhető dokumentumok, a könyvek szolgáltatása ingyenes, a nehezebben megszerezhetőké, a grafikáké, videokazettáké sem történhet díj ellenében; ez ugyanis *tovább növelné a hátrányos helyzetből fakadó művelődési egyenlőtlenségeket*.

A könyvtárak gazdaságossága szempontjából gyakran felmerül a beiratkozási díjak emelésének gondolata is, ez azonban – amellet, hogy jogi alapja is hiányzik – szintén ellentétben áll az ingyenességnek a törvényerejű rendeletben megfogalmazott elvével.

Mindezek tükrében úgy tűnik, hogy a megoldás – a könyvtári alapszolgáltatások ingyenességének megtartása mellett – az egyéb szolgáltatások igénybevételi díjainak rendezése. Ez egyben a továbblépés záloga is!

Dr. Kenyéri Katalin–Skaliczki Judit

Kitüntetések

Az Elnöki Tanács – eredményes munkásságának elismeréséül, nyugállományba vonulása alkalmával – a MUNKA ÉRDEMREND ARANY FOKOZATÁT adományozta *dr. Fényes Miklós*nak, a Janus Pannonius Tudományegyetem Központi Könyvtára igazgatójának.

A művelődési miniszter eredményes munkájuk elismeréseként, nyugállományba vonulásuk alkalmából *Csabay Károlynak*, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum könyvtárosának, *Csernák Bélánénak*, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár III. ker., 2. sz. fiókkönyvtára vezetőjének, *dr. Ecsedy Andornénak*, az

FSZEK osztályvezető-helyettesének, valamint *Simon Lászlónénak*, az FSZEK XI. ker., 6. sz. fiókkönyvtára vezetőjének A SZOCIALISTA KULTÚRÁÉRT; *dr. Babiczky Bélának*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészettudományi kar egyetemi docensének, *Hajdúné Drechsler Ágnesnek*, az FSZEK tudományos munkatársának, továbbá *Somogyi Andrásnének*, a Műegyetemi Könyvtár osztályvezetőjének a KIVÁLÓ MUNKÁÉRT; eredményes munkája elismeréseként *Horváth Tibornak*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi adjunktusának A SZOCIALISTA KULTÚRÁÉRT kitüntetést adományozta.